

**THE UNIVERSAL SIGNIFICANCE OF SCIENTIFIC-
SPIRITUAL HERITAGE OF KHOJAGON, NAQSHBANDI SUFI
TEACHINGS IN THE CONTEXT OF WORLD
CULTURAL CIVILIZATION**

International scientific conference

May 27-28, 2019 Navoi, Uzbekistan

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА ИНСОН МАЪНАВИЙ БОРЛИГИНИНГ ГЎЗАЛЛИШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ Абдуллаев С.Т.–СамДУ, Фуқаролик жамияти ва миллий гоя кафедраси ассистенти. Самарқанд.....	70
ИМОМ ҒАЗЗОЛИЙ ГНОСТИЦИЗМИ Музаффаров Ф.Д.–БухДУ Миллий гоя, ҳуқуқ ва маънавият асослари кафедраси ўқитувчиси. Бухоро.....	71
BUXOROLIK MUTAFAKKIR IJODIDA KOMIL INSON Mustaqimova Q.S.–BuxMTI "Tillar" kafedrası o'qituvchisi. Buxoro.....	73
ТАСАВВУФДА ИНСОН ВА УНИНГ БАХТ-САОДАТИ МАСАЛАСИ Эшонкулова Н.А.– НДКИ, катта ўқитувчи, Навоий.....	74
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ СУФИЕВ Мустафаева Л. М.,– БухИТИ Стажер -преподаватель кафедры языков. Бухара.....	75
ТАСАВВУФНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ ХАЛҚЛАРИ ҲАЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ (ЯССАВИЯ МИСОЛИДА) Саидова З.А. – БМТИ академик лицейи Тарих-ҳуқуқ кафедраси мудири Якубова С.Ш. - БМТИ академик лицейи тарих фани катта ўқитувчиси. Бухоро.....	77
ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИ- ЗОҲИДЛИК, ОШИҚЛИК, ОРИФЛИКОРҚАЛИ МАЪРИФАТГА ЕТИШИШДИР Болтаева З. – Бухоро вилояти ХТХҚТУМОҲМ "Табиий фанларни ўқитиш методикаси" ўқитувчиси. Бухоро.....	78
ОИЛАНИНГ ТИНЧ ВА ХОТИРЖАМЛИГИ ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИНИНГ АСОСИДИР. Ғафуров Д.О.– БухМТИ "Ижтимоий фанлар" кафедраси ассистенти. Бухоро.....	80
TASAVVUF TA'LIMOTIDA BAG'RIKENGLIK G'OYALARINING NAMOYON BO'LISHI Primqulova M.N.–TATU Samarqand filiali talabasi. Samarqand.....	81
3-ШЎБА. ЗИЁРАТГОҲЛАР ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ.	
TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA ISLOM ME'MORCHILIGI VA SHAHARSOZLIGI Хайитов З.У.dots.,– NavDPI, Navoiy.....	83
НУРОТА ТОПОНИМИНИНГ ЭТИМОЛОГИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР Орипов Ў.А., ф.ф.н.,– НавДПИ. Навоий.....	84
MA'NAVIY KOMILLIKA CHORLOVCHI MASKAN Abduhakimova Sarvinoz-Tarix fakulteti 1-kurs talabasi Ilmiy rahbar: prof. Safarova N.O.....	86
CREATING AND DEVELOPING TOURISM IN UZBEKISTAN, AND ITS ATTRACTIONS AND DESTINATIONS Iskanova N.P.–NavSPI The Faculty of Foreign Languages Bobokulova G.J. Student. Navoiy.....	87
ЁШЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ ВА МАЪНАВИЙ САЛОҲИЯТЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА ИЧКИ ТУРИЗМНИНГ ЎЗИГА ХОС ИМКОНИЯТЛАРИ. Шералиева С.- НДПИ. "Ижтимоий фанлар" кафедраси ўқитувчи. Навоий.....	88
O'ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI, MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI Usmonov Sh. T.–NavDPI "Maktabgacha ta'lim" kafedrası katta o'qituvchisi. Navoiy.....	89
"SAMARQAND" VA "KATTAQO'RG'ON" TOPONIMLARINING ETIMOLOGIYASIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR Xudjanazarova S.–NavTK oliy toifali ingliz tili fani o'qituvchisi. Navoiy.....	90

англашига, кадрларнинг, айниқса, тасаввуф тавлимотининг урматли каттадир. Умуман, бу тасаввуфда ушбу маънавият бир бирини бой этиб, тўлдириб, инсон ҳаётидамуҳум аҳамият касб этади.

ИМОМ ҒАЗЗОЛИЙ ГНОСТИЦИЗМИ
Музаффаров Ф.Д. – БухДУ Миллий гоя, ҳуқуқ ва маънавият асослари
кафедраси ўқитувчиси. Бухоро.

Имом Ғаззолийнинг ирфоний-фалсафий қарашлари "Иҳёу улумид-дин"нинг тўртинчи қисмида равои тилда баён этилган. У тариқатнинг асосий гояларини, Аллоҳга яқинлашиш гоясини, унга олиб боровчи тариқат йўллари ва бу йўлда мукамалликка эришув босқичларини қамраб олади.

Ғаззолий қарашларида ҳар бир манзил инсонда ўзликни англаш учун хизмат қилишини ва инсон ҳар бир манзилда алоҳида ахлоқий сифатларга эришишини кўрсатган. Бу манзилларни аллома тасаввуфий жиҳатдан қуйида-гича номлайди: тавба, сабр, шукр, хавф, рижо, фақр, зуҳд, таваккул, муҳаббат. Мутафаккирнинг билишга доир қарашлари бошқа тасаввуф вакиллари-дан фарқли ўлароқ, юқорида санаб ўтилган тўққиз асосий манзилдан ташқари, яна бу манзилларга йўлдош бўлувчи яккахудолик, садоқат, ғам, қувонч, қаноат, самимийлик каби сифатлар ҳам мавжуд.

Биринчи манзил тавба бўлиб, Ғаззолий ёзади: "Тавба қалб билан бўлади. Бу эса, маъсиятдан итоатга, гуноҳдан ибодатга, гафлатдан зикрга, го-йибдан ҳозирга қайтишдир. Тавба шариатдаги энг улуг мақсад ва охираат йўлига тушганларнинг аввалги мақомидир".¹⁵⁸ Зоҳид бу манзилда ўз гуноҳлари-ни англаб, тавба қилади

¹⁵⁸ Қошиқов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Мавороуннаҳр-Ўзбекистон, 2009. – 24 б.

¹⁵⁷ И.А. Каримов. Юксак маънавият – енгилма куч. Т., Маънавият. 2008. 25-бет

¹⁵⁸ Абу Хрмид Муҳаммад Ғаззолий. Муҳаббат, шавқ, унс ва ризо китоби. Тошкент: Мовароуннаҳр, 2005. – Б. 103.

ва кейинги ҳаётини фақат азгулик ва хайрга бағиш-лайди, шунинг асносида бир ҳаёт тарзини тарқ этиб, иккинчи ҳаёт тарзинга ҳулиғини, ахлоқини ўзгартира бошлайди, ўзини англаш, билиш учун сафарга чиқади. Аллома зоҳид учун бу тўсиқ бўли-шини, агарда тавба истак ва қалбга боғланган бўлса, у зоҳидда Аллоҳга яқин-лашиш лаззатини пайдо қилади. Умуман аллома тавбани шифобахш дорига ўхшатади. Бу дори илмнинг ширинлиги билан сабрнинг аччиқлигига қори-шиб тайёрланади.

Иккинчи манзил сабрдир. Ғаззолий эътирофича, сабр маърифат, ҳол ва амалдан иборатдир. Маърифат асл бир дарахт, ҳол эса дарахтнинг қисм-лари, амаллар эса мевалардир.¹⁵⁹ Мутафаккир сабрни иймоннинг ярми, деб ҳи-соблайди ва сабр ҳар қанча заҳматли ва зўр бўлмасин, у фақат илм ва амал қоришмасидан майдонга келади ҳамда қалбдаги барча хасталикларнинг ило-жи ҳам шу, деб кўрсатади. Ғаззолий ўз қарашларида инсоннинг тақдири Ал-лоҳнинг қўлида эканлигини, бахтсизлик унга имтиҳон учун юборилгани, ҳар қандай ҳолатда ҳам зоҳид ўз эътиқодига содиқ бўлиши зарур, деб ҳисоблай-ди.

Учинчи манзил шуқр. Ғаззолий шуқрни ҳам илм, ҳол ва амалдан майдонга келади¹⁶⁰, деб кўрсатади. Унингча, илм асл бўлиб, ҳолатни яратади. Ҳол эса, амални майдонга келтиради. Илм – неъмат бўлиб, бу неъматнинг Аллоҳдан келганини билмоқдир. Амал – неъматнинг берилган мақсадига ва орзусига кўра, ҳаракат этмоқдир. Бу ҳаракат қалб ва бошқа азолар билан бў-лади. Умуман мутафаккир ўз қарашларида, инсон ўзини худонинг унга қил-ган яхшилигига шуқр қилишга ўргатиши лозим¹⁶¹, деб ҳисоблайди. Худо уни жонсиз тош эмас, балки тирик мавжудот инсон қилиб яратганига, ҳайвон қи-либ эмас, балки инсон қилиб яратганига, уни чўлоқ, кўр ёки бир қўлли қилиб эмас, соғлом қилиб яратганига, ёвузлик қилиб эмас, балки яхши киши қилиб яратганига шуқр қилиши лозимлиги таъкидлайди. Инсон азоларини батафсил таҳлил этиб, Аллоҳнинг неъматларини шарҳлаб, шундай ёзади: "Одамзод яратган барча тегирмон тошларининг пасткиси қимирлайди, собит туради ва устидаги тош қимирлайди. Аммо Аллоҳнинг санъати бўлган бу "тегирмон"нинг пастки қисми ҳаракатланади, юқориси собит, тек туради¹⁶², дея ўз қарашларини давом эттиради. Аллома зоҳиднинг Аллоҳ неъматларига шуқр этмаслигининг сабаби жаҳолат ва ғафлатдан, деб кўрсатади. Ушбу манзилда бахтсизлик тушунчасини ҳам алоҳида таҳлил этади. Унингча, инсон бахтсизликка ҳам яхшилик сифатида қараши лозим. Чунки, жисмоний ва маънавий азобланиш қалбни тозалайди. Ғаззолий шуқр этишда икки фойда, яъни неъматнинг давомийлиги ва унинг ортишига сабаб бўлади, деб кўрсатади. Неъматларни дунёвий ва диний неъматларга, дунёвий неъматларни ҳам ўз ўрнида иккига фойдали ва зарарли неъматларга ажратади.

Тўртинчи манзил – худодан кўрқиб. Ғаззолий кўрқувни қувонч, ғам ва севгининг ҳосили¹⁶³, деб кўрсатади. Аҳамиятли томони шундаки, кўпчилик сўфийларда севги тушунчаси муҳим ҳисобланади ва кўрқув тушунчасини ис-тисно қилади. Аниқроғи севги кўрқувга қарама-қарши қўйилади. Бироқ, Ғаз-золий қарашларида бу тушунча катта аҳамиятга эга. У ўз қарашларида нафс-ни итоатда сақлашнинг бирдан-бир йўли уни кўрқитиб, умидлантиришдир, дейди. Яъни, кўрқувни севгига бўйсундиради. Унингча, кўрқув аломати, тилда, қалбда, кўзда, меъдада, қўлда, оёқда, итоатда намоён бўлади. Мўмин бўлган одам кўрқув билан умид орасида турмоғи, Аллоҳнинг раҳматига суян-моғи, ундан асло умид узмаслиги лозим. Аллоҳдан кўрққан одам исён йўлида эмас, балки итоат йўлида одимлайди. Илм-маърифат ва яхши ахлоқ ўрганиш мақсадида олимлар ва солиҳ кишиларга эргашади.

Бешинчи манзил – умиддир. Аллома мулоҳазаларига кўра, умид –кўнгили севинчидир. Инсон ишонсизлик ва ишонч йўли орасидаги кўрқув ва умид йўлида бўлиб, у Аллоҳдан кўрқиб, ҳам унинг раҳматига умид қилса, эранлар йўлига кирган ҳисобланади. Кўрқув ва умиднинг бирлашмасидан майдонга келган ўрта йўл, ҳар қандай ишда саломат ва қутилиш йўлидир. Шу ўринда Ғаззолий "умид солиҳлар мақоми ва толиблар аҳволи¹⁶⁴", дейди. Умид-нинг моҳиятини аниқлаштириб, у ҳолат, билим ва ҳаракат орқали амалга ошишини кўрсатиб ўтади. Билим ҳолатга олиб борувчи йўл, ҳолат эса ҳара-катга шароит яратади. Улар биргаликда умид, деб аталади. Ғаззолий мулоҳа-заларига кўра, умид билимга элтувчи зоҳиднинг ҳолати ҳисобланади.

Олтинчи манзил – фақирлик. Ғаззолий ўзининг қарашларида фақир-лик ва бойликни маломатлаш каби тасаввуфий ғояларини кенг қўллайди¹⁶⁵. Унинг фақирлик ғоясини тушунтириб, изоҳлаб бериши бутун бошли қараш-ларининг асосий йўналишини очиб беради. Унингча, Аллоҳдан бошқа ҳамма фақирдир. Чунки, фақр-камбағалликнинг бир нарсага эҳтиёжи бўлса, шу нар-сага муҳтож бўлади. Мутафаккир мутлақ фақирликдан нисбий фақирликни таҳлил қилишга ўтади. Мулк билан боғлиқ бўлган инсон фақирлигини беш ҳолатда кўриб чиқади.

Еттинчи манзил – зухд. Ғаззолий зоҳидликнинг турли кўринишлари-ни таҳлил қилиб, кўрсатадики, гўёки мулкдан воз кечган киши – зоҳид ҳи-собланади. Аслида эса у бундай эмас. Унинг эътирофича, инсонлардан бири дунёдан воз кечиб зоҳид бўлади ва унга талабгор бўлса ҳам, ўзини бундан ти-йишга ҳаракат қилади. Бу зоҳидликнинг бошланиши бўлиб, биринчи даража-дир. Иккинчи даража ўз ихтиёри билан дунёдан воз кечишдир. Инсон бунга ўзини мажбур этмайди. Лекин ўзини зоҳид деб билади. Учинчиси олий дара-жа бўлиб, бунда инсон ихтиёрий суратда дунёдан воз кечиб, зоҳид бўлади.¹⁶⁶ Бундан кўринадики, Ғаззолий ўзи яшаган даврдаги кўпчилик сўфийларнинг аскетизмга обрў-эътибор ва шуҳрат талабида кирганлиги учун танқид қила-ди. Аллома эътирофича, бундай инсонлар таркидунёчиликка интилгани учун зоҳид бўлмайди, балки таркидунёчилик билан

¹⁵⁹ Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazâli. İhyâu 'Ulûmî'd-Dîn. (Cilt-4). Rub'u'l - Münciyat. İstanbul: Bedir Yayınları, 1974-1975. – Б. 119.

¹⁶⁰ Уша асар. – Б. 157.

¹⁶¹ Имом Аҳмад ибн Қудом Мақдисий. Минҳожул қосидийн (Саодат изловчиларга қўлланма). Тошкент: "Тошкент ислом университети" нашриёт-матбаа бирлашмаси. 2009. – Б. 405-408.

¹⁶² Уша асар. – Б. 361.

¹⁶³ Имом Аҳмад ибн Қудом Мақдисий. Минҳожул қосидийн (Саодат изловчиларга қўлланма). Тошкент: "Тошкент ислом университети" нашриёт-матбаа бирлашмаси. 2009. – Б. 377.

¹⁶⁴ Уша асар. – Б. 377.

¹⁶⁵ Уша асар. – Б. 405-408.

¹⁶⁶ Уша асар. – Б. 415.

мақтаниш учун бунга интилади. Ғаззолий зоҳидлик ҳолатини таҳлил этиб, унда бойлик ва камбағалликни қарама-қарши ҳолатда таҳлил этади. Инсон ҳаёти учун зарур бўлган уч нарсани меъёрдан оширмасликка чатади. Булар: емоқ-ичмоқ, кийим-бош ва маскан-турар жой.¹⁶⁷

Сақозинчи манзил – таваққул. Аллома мулоҳазаларига кўра, таваққул ўз амаллари ва ишларида ёлғиз босқич-даги зоҳид ризиқи, инсон тақдирини ҳам у белгилашини, инсон амаллари ҳам унинг иродаси доирасида бўлишини, бой ва камбағаллик, очлик ва тўқлик ҳам ундан, деб Аллоҳга қаттиқ ишониши ва унинг ягоналигига умуман шубҳа қилмаслиги керак. Кимки ўз иродасидан воз кечиб, Аллоҳга умид қилса, унга фақатгина ягона ва яратилгани, бошқа киши томонидан эмаслиги аён бўлади.

Тўғризинчи манзил – муҳаббатдир. Ғаззолий қарашига кўра, Худога бўлган кучли эҳтиросли муҳаббат банди эришадиган даражаларнинг олий чўққиси ва мақомларнинг энг юқорисидир.¹⁶⁸ Унинг фикрича, муҳаббат фақат ҳиссий эмас, балки ақлий тафаккурнинг ҳам маҳсули ҳисобланади. Аллома муҳаббатнинг беш тури мавжудлигини кўрсатади. 1. Инсоннинг ўз вужуди, нафсининг комиллиги ва боқийлигига бўлган муҳаббати. 2. Инсоннинг ўзига яхшилик қилган кишига муҳаббати. 3. Инсоннинг яхшилик қилувчиларга муҳаббати, гарчи унга яхшилик қилмаса ҳам. 4. Инсоннинг барча ташқи ва ички гўзалликка муҳаббати. 5. Инсоннинг ўзи билан яширин ўхшашлиги бор бўлган кишиларга муҳаббати.¹⁶⁹

Хулоса қилиб айтганда, Ғаззолий ахлоқий нормаларга таян ҳолда зоҳидликни руҳни поклаш, руҳий ҳаётга тайёргарлик воситаси сифатида қарайди, инсонни комилликка элтувчи амаллар, жаҳолат ва гофилликдан қутқарадиган руҳият манзиллари ҳақида ўз қарашларини илгари суради. Унингча, инсон ўзини англаши, билиши учун тўғриқта манзил тавба, сабр, шукр, хавф, ражо (умид), фақр, зухд, таваққул, муҳаббат босқичлари мавжуд бўлиб, инсон ҳар бир манзилни босиб ўтгандан кейин, мукаммаллашиб, тақомиллашиб боради. Бу эса руҳий тараққиётнинг натижаси ҳисобланади. Ғаззолий тасаввуфий муҳаббатни инсоннинг табиатидан келиб чиқиб, табиий асосларга эга бўлган зарурий ҳодиса сифатида фикр юритган. Илоҳий муҳаббат инсоний муҳаббатнинг юксак даражадаги кўринишидир. Имом Ғаззолий шундан келиб чиқиб хулоса қиладики, инсон ҳар қанча маънавий покланмасин у ҳеч қачон идеал ва юксак ахлоққа айлана олмайди. Ушбу гоғларнинг бугунки кундаги аҳамияти беқарордир.